

Örf Nedir?

-İctimai Usul-ı Fıkıh Meselesi Münasebetiyle-

Ziya Gökalp

Sadeleştiren: Yusuf Ufakça

İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Lisans Öğrencisi

y_ufakca@hotmail.com

Örfün ne olduğunu anlamak için, ilk başta örfün ne olmadığını aramak lazımdır. Tarif olunacak bir kavramın sınırları belirlendikten sonra parçaları/cüzleri daha kolayca ortaya çıkar ve o zaman bütün fertlerini içeren ve sınırları dışında kalanlar da engel olan (efradını cami ağyarını mani) bir tanım yapmak mümkün olur.

Öncelikle örf ile adet biri birine karıştırılıyor. Hâlbuki bu iki kavram arasında umumi-husus min vechin (bir yönden özellik genellik ilişkisi) mevcuttur. Yani bazı adetler örfdür, bazı örfler adettir, fakat her adet örf olmadığı gibi her örfte adet değildir.

Adet geçmişlerimizden kalma sosyal bir kanundur. Bireysel adetler başka, toplumsal adetler başkadır. Adet bireysel olmayıp toplumsaldır ve aynı zamanda atalardan kalmaz.

Yeni ortaya çıkan toplumsal bir kurala adet denilmez, bidat denilir. O halde adetlerin bugün ki nesle, geçmiş nesillerden intikal etmesi gerekir.

Bu intikal irsî olarak değil toplumsal olarak yani terbiye yoluyla gerçekleşir.

Her adet örf değildir. Çünkü adetlerin her asır için toplum tarafından geçerli olanı da var, geçerli kabul edileni de var, geçersiz kabul edileni de var, geçersiz kabul edilen adetler geçmiş nesillerde geçerli kabul edilmediği içindir ki eğitim yoluyla nakledilebilme şerefine ulaşabiliyor. Yoksa hiç olmazsa bir zamanda toplumun güzel bulmasına ve kabulüne layık olmayan bir hareket, eğitim yoluyla nakledilemeyeceğinden adet değerini kazanamaz. Geçmiş nesillerde halkın kabul ettiği bir kural yeni nesilde kabul edilmeyebilir. O halde geçerli adetler gibi geçersiz adetlerin de varlığı doğaldır. Âdetin geçerli ve geçersiz olanları bulunmakla birlikte örfün geçersizisi olamaz, örf halkın onay-

* Ziya Gökalp'in bu makalesi İslam Mecmuasının Yıl: 1 Sayı: 10'da 290-295. Sayfalarında yayınlanmıştır. Yazının tam künyesi şöyledir: Ziya Gökalp, "Örf Nedir -İctimai Usul-ı Fıkıh Meselesi Münasebetiyle-", **İslam Mecmuası**, 24 Recep 1332 – 5 Haziran 1330, Yıl: 1, Sayı: 10, ss. 290-295.

ladığı kurallardan ibarettir. O halde geçerli adetler örfün içinde olduğu halde geçersiz adetler örfün dışında kalır.

Her âdetin örf olmadığı bu açıklamalardan anlaşıldı. Şimdi de her örfün adet olmadığını arayalım: adet gibi bidatın da halk tarafından geçerli olanı da var geçersiz olanı da var. Bidat geçmiş nesillerden intikal etmemiş, yeni nesillerde ortaya çıkmış kurallardır. Bu kurallara (ictimai) “toplumsal” vasfını vermiyorum. Çünkü bidatların toplumsal olanları yalnız halk tarafından geçerli kabul edilenleridir. Halk tarafından geçersiz kabul edilen bidatlar toplumsal değil, bireyseldir. Yani başka milletler için toplumsal olduğu halde o hareketin yerleştirilmesi istenen topluluğa bir takım kişiler tarafından katılmıştır. Bu değerlendirmeden anlaşılıyor ki halk tarafından geçerli kabul edilen toplumsal bidatlar örfün içerisindedir. Halk tarafından geçerli kabul edilmeyen kişisel bidatlar ise örfün dışındadır. O halde örfün halk tarafından geçerli kabul edilmesi temel şarttır ki bu şartı taşıyan geçerli adetlerle geçerli bidatlar örfün içinde, bu şartı taşımayan geçersiz adetlerle geçersiz bidatlar örfün dışında bulunurlar.

Örf tabiri yalnız “halk tarafından geçerli olan kurallar” anlamına gelmez. Örf aynı zamanda “halk tarafından geçerli ve geçersiz kabul edilen kuralları ayıklama ve değerlendirme yetisi” demektir.

Bu yetinin geçerli olarak onayladığı kurallara “maruf”, geçersiz olarak kabul ettiği kurallara “münker” denilir ki birincisi halkın güzel bulduğu, ikincisi halkın çirkin bulduğu kurallar anlamındadır.

O halde örf hem “toplumsal kurallara” hem de “toplumsal vicdana” alem olur.

Toplumsal kurallar demek olan örfü, bireysel işlerden nasıl ayırt edebiliriz?

Bir kuralın toplumsal olabilmesi için bireylerin hem yaşamı hem doğası dışında hem de iradesi üzerinde bulunması gerekir. Bireyin yaşamsal doğasından kaynaklanan işleri toplumsal olamaz. Mesela doğası itibariyle yapılan fiiller irsiyet yoluyla intikal ettiği için yaşamsal olaylardan sayılır. Toplumsal olaylar arasına giremez. Sırf irademizle yaptığımız, yapıp yapmakta tamamıyla hür olduğumuz fiillerde toplumsal nitelikte değildir bunlarda manevi olaylar arasındadır.

Toplumsal kurallar doğal hayatın dışındadır. Çünkü hayat, hayatı oluşturan kimyevi unsurların taşımadığı yeni bir doğaya sahip olduğu gibi toplulukta kendini oluşturan yaşamı, bireylerde bulunmayan özel bir doğaya sahiptir. Topluluk bireylerin sayısal bir toplamı değil bireysel ruhların karışımından meydana gelmiş –kendine mah-

sus- özel bir durumdur. Bu durum da kendine mahsus özel bir doğası var ki yaşamsal doğaya benzemez ve yaşam kendisini oluşturan kimyevi unsurların dışında-çünkü suyun oluşumu, hidrojen, azot, karbon unsurlarından hiç birisi yaşamsal inceliklere sahip değildir- olduğu gibi “toplumsal ruh” dediğimiz şey de yaşamsal tabiatın dışındadır. O halde bireylerin dışında bulunan bu yeni maneviyatın tasavvurları, hükümleri ve bu hükümleri içeren kuralları da bireylerin dışında olmalıdır.

Toplumsal kurallar bireylerin iradelerin üzerindedir; çünkü bireyin iradesi kendi mizacının, kendi karakterinin toplamıdır. Her birey ayrı bir mizaca ayrı bir karaktere sahip olduğu için bireysel iradelerden meydana gelen işler uyumlu bir şekilde bulunmazlar ki bir kural niteliğini taşıyabilsinler. Hatta bu bireysel işler bazı özel sebepler dolayısıyla tesadüfi bir benzerlik gösterebilirler bile yine “kural” değerini elde edemezler.

Çünkü kural, yapılması ya da yapılmaması gereken ya da zorunlu olan bir iş demektir, bazı fiillerin tesadüfi bir şekilde biri birine benzemesi gereklilik ve zorunluluğu gerektirmez.

Toplumsal kural yani örf yaşamsal doğanın dışındadır ve bireysel iradenin üzerinde bulununca doğal olarak var olmadığı için kendisini bireylere teşvik veya yönlendirme yoluyla kabul ettirmesi gerekir. Kabul edilen adetleri ve beğenilen bidatleri incelediğimiz zaman bunlarda bu iki niteliğin gerçekten var olduğunu görürüz. Bunlar bireyleri ya destekleme kuvvetleriyle teşvik eder ya da çekim kuvvetleriyle yönlendirerek varlıklarını genelleştirir ve sürdürürler. Bu destekleme kuvvetine “te’yid kuvveti” (sanction), bu çekim kuvvetine de “i’caz kuvveti” (prestige) de denilebilir.

Geçerli bir adet, ya da güzel bulunan bir bidat şeklinde gerçekleşen toplumsal kurallara uymadığımız zaman halkın ya dalga geçmesine, ya ayıplamasına veya lanetine uğrarız. Kamuoyundan gördüğümüz bu muhalefet toplumsal bir cezalandırmadır ki onun korkusuyla birçok olumlu ya da olumsuz kurallara uymak mecburiyetinde kalırız.

Bununla beraber bu kurallara uymak için herkesin bu toplumsal cezayı düşünmesi ve bu toplumsal korkuyu duyması gerekmez. Çünkü çoğunluk bu kurallar sevdiği, çekimine boyun eğdiği için uyulması gerektiğini düşünür. Sevilen bir kanundan korkmaya gerek yoktur. Korku duygusu ancak bu kanunu sevmeyenlere gerekir. O halde örf bize birinci derecede ilham ettiği aşk kudretiyle, ikinci derecede hissettirdiği ceza kuvvetiyle etkisi altına alır. Tabir yerinde ise “birincisi, örfün cemel sıfatı, ikincisi celal sıfatıdır” diyebiliriz.

Örfün bu iki sıfatı ortaya çıkınca maruf olan işlerin hem yapmasını arzu ettiğimiz, hem de yapmaya mecbur olduğumuz işler olduğu anlaşılıyor. Maruf “yapılması istenilen ve yapılması zorunlu olan” bir fiil olmakla beraber aynı zamanda “yapılabilen” bir iş olması da gerekir. Bu üçüncü kayıt iledir ki bireysel fiillerden tamamıyla ayrılabilir. Çünkü bireyler bazı bireysel görüşlerine toplumsal kural süsü vererek hatta bunlarda te’yid ve icaz kuvvetlerinin var olduğunu iddia edebilirler. Bu bireylere mademki dediğiniz işlerin toplumsal kural mahiyetinde olduğu eda ediyorsanız o halde insanların önünde yapın denilir. Bunu yapamadıkları takdirde ortaya koydukları kuralların toplumsal olmadığı ortaya çıkar. Çünkü toplumsal bir iş yapılabilen ve yapılıncı güzel bulunan bir iştir bu işin karşısında değil, tarafında olmak üzere bir destek kuvveti vardır. Hâlbuki yapılamayan bir iş karşısında destekleme kuvveti bulunan bir fiil olduğu içindir ki yapılmasına imkân yoktur. O halde kesinlikle toplumsal bir mahiyeti taşıyamaz. Fakat yapılmakta olan işlere gelince bunların büyük bir kısmı da ya doğal eğilimler ve bireysel irade ile ya da mensup olduğu toplumun geriye kalan adetleriyle yabancı milletlerin adetlerine uyularak yapılır. O halde her yapılan iş mutlaka örften kabul edilemez. Örf yukarıda gösterilen sıfatları taşıyan kurallardır.

Örf toplumsal vicdanının teklif ettiği bir takım ülküsel kurallardır ki bireyler büyük bir istekle bunlara yetişmeye çalıştıkları halde tamamıyla yetişemezler. Toplum te’yid ve icaz kuvvetleriyle bireyleri daima bu “toplumsal makama” yükseltmeye çalışır. Fakat bireylerin ayakları hayvanlık makamında olduğu için “sefillik hayatından” tamamıyla yükselemezler, toplumsal makama ancak bakabilirler. Örf ile bireylerin işleri arasında büyük bir fark olduğu içindir ki “Maks Nordav” gibi bazı filozoflar örfleri “toplumsal yalanlar” şeklinde değerlendirmişlerdir. Bununla beraber Maks Nordav bu değerlendirmesinde haksızdır. Çünkü toplumsal vicdan bireylerine teklif ettiği kurallarda gayet samimi olduğu gibi bireylerde de bu ülkülere yetişmek için samimi bir çaba ve gayret vardır. Bu görünen yalancılık yaşamsal doğa ile toplumsal doğa arasındaki uçurumdan kaynaklanıyor. Hayat nasıl kendisini oluşturan maddeyi tamamıyla etkisi altına alarak her uzviyette beşeri bir zeka meydana getirememişse toplum da bütün bireylerini tamamıyla kendi ilhamlarına boyun eğdirerek faziletli insanlar haline koymaz.

Hayvanlık makamı ile faziletlilik arasında büyük bir mesafe vardır. Bunun içindir ki Acem şairi: “elimiz kısıdır, hurma da ağaçtadır.” demiştir ve İmam Ali bu halin birey için bir eksiklik olmadığını şu yüce söz ile ifade buyuruyor: “kişinin değeri çalışmasındadır.”

Bireylerin işleri örften büyük bir mesafe ile uzak olması sebebiyledir ki Kur'an-ı Kerim: "iyiliği emrediniz, kötülüğü yasaklayınız!" buyuruyor. Genel bir şekilde yapılan işler "maruf" yapılmayan işler "münker" olsaydı müminler iyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak şeklinde bir çabayla sorumlu olmazlardı.

O halde örfü toplumda görülen fiillerde değil toplumsal bir iman ile inanılan toplumsal bir aşk ile sevilen kurallarda aramak gerekir. Fiiller az çok bu kurallara yaklaşır ve yaklaşmak içinde toplumsal baskıların yani te'yid ve icaz kuvvetlerinin daima etkisi altında bulunur; fakat bu kurallara tamamıyla yetişemez.

Toplumsal kuralların ülküsel bir mahiyeti taşıyor olması aslında toplumsal ülküden doğmasından dolayıdır.